

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ДИАНА ГЕОРГИЕВА МЪРКОВА

СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА
НА Т.НАР. СЕГАШНО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор“

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Докторска програма: Съвременен български език

Научен ръководител:

доц. д-р Красимира Ангелова Чакърва

Пловдив

2024 г.

Дисертационният труд „Семантика и прагматика на т.нар. сегашно страдателно причастие в съвременния български език“ е обсъден и предложен за публична защита на заседание на катедра „Български език“ при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 29 февруари 2024 г.

Дисертационният труд съдържа общо 388 стандартни компютърни страници и се състои от увод, четири глави, заключение, библиография (112 източника), списък на ексерпираните източници, списък на използваните съкращения и приложение.

Научно жури:

проф. д.ф.н. Красимира Славчева Алексова
проф. д-р Димитър Димитров Попов
доц. д-р Майя Димитрова Кузова
доц. д-р Петя Иванова Несторова
доц. д-р Теодора Куртева Рабовянова

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 11 юни 2024 г. от в Заседателната зала на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Ректорат, ул. „Цар Асен“ 24.

Материалите по защитата са на разположение в Университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ 24.

СЪДЪРЖАНИЕ

0. Увод

I глава. Българската партиципиална система през призмата на диахронията. Исторически развой на сегашното страдателно причастие в българския език

1.1. Българската партиципиална система през призмата на диахронията

1.1.1. Сегашно деятелно причастие

1.1.2. Минало деятелно причастие I

1.1.3. Минало деятелно причастие II

1.1.4. Минало страдателно причастие

1.2. Исторически развой на сегашното страдателно причастие

1.2.1. Образуване на стб. сегашно страдателно причастие

1.2.2. Употреба на стб. сегашно страдателно причастие

1.2.3. Значение на етимологичното сегашно страдателно причастие

1.2.4. Развой на етимологичното сегашно страдателно причастие

1.2.5. Сегашното страдателно причастие през възрожденската епоха

II глава. Състояние на проучванията върху статута на етимологичното сегашно страдателно причастие в българските граматики от Възраждането до наши дни (1835 – 2020)

2.1. Преглед на проучванията в българските граматики от възрожденския период (1835 – 1878)

2.2. Преглед на проучванията в периода от Освобождението до правописната реформа (1878 – 1945)

2.2.1. Донаучен период

2.2.2. Научен период

2.3. Преглед на проучванията в съвременния етап от развитието на езика (1945 – 2020)

2.3.1. Граматики на съвременния български език

2.3.2. Съвременни монографии, посветени на българската причастна система

2.3.3. Статии от съвременната научна периодика (1945 – 2020)

III глава. Формално-семантични и функционални особености на девербативите на -м/-ем в съвременния етап от развоя на българския език

3.1. Формални особености

3.1.1. Въпросът за формантите, с които се образуват сегашните страдателни причастия

3.1.2. Аспектуална характеристика на сегашното страдателно причастие

3.1.3. Статусна характеристика на сегашното страдателно причастие

3.1.4. Проблемът за руското влияние при образуването на сегашното страдателно причастие

3.1.5. Словообразователен потенциал на сегашното страдателно причастие

3.2. Семантични особености

3.2.1. Основни семантични реализации на сегашното страдателно причастие

3.2.2. Критерии за разпознаване на девербативите на -м/-ем – прилагателни или причастия

3.2.2.1. Сравнение на сегашните страдателни причастия с прилагателни имена

3.2.2.2. Сравнение на сегашните страдателни причастия с останалите причастия в съвременния български език

3.2.2.3. Семантична замяна на сегашното страдателно от сегашно деятелно причастие + възвратната частица *се*

3.2.2.4. Семантична замяна на сегашното страдателно причастие от минало страдателно причастие, образувано от итеративна глаголна основа

3.3. Функционално-семантични паралели между девербативите на -м/-ем и английските адективи на -able/-ible (сравнение на преводни съответствия)

3.3.1. Превод от английски на български език

3.3.2. Превод от български на английски език

3.4. Функционални особености

3.4.1. Видове употреби на сегашното страдателно причастие в изречението

3.4.2. Употреба на сегашното страдателно причастие във функционалните стилове на съвременния български език

3.4.2.1. Употреба на сегашното страдателно причастие в научния стил

3.4.2.2. Употреба на сегашното страдателно причастие в официално-деловия стил

3.4.2.3. Употреба на сегашното страдателно причастие в публицистичния стил

3.4.2.4. Употреба на сегашното страдателно причастие в художествения стил

3.4.2.5. Употреба на сегашното страдателно причастие в разговорния стил

IV глава: Прагматични особености на сегашното страдателно причастие

4.1. Прагматичен аспект на езиковите единици

4.2. Езикови нагласи към сегашното страдателно причастие

(анализ на анкетно проучване)

5. Заключение. Общи изводи

6. Библиография

7. Списък на ексцерпирани източници

8. Списък на използвани съкращения

9. Приложение (Речник на сегашните страдателни причастия в съвременния български език след направена ексцерпция от *Официален правописен речник на българския език. Глаголи*, 2016)

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Обект на изследване в настоящото научно изложение е причастната система на съвременния български език, а **предмет на изследване** – отглаголните формации, образувани със суфикс *-м*, или т.нар. сегашни страдателни причастия, чийто статут е спорен и нерешен в съвременното българско езикознание. Мотивацията за проучване тъкмо на този въпрос изхожда от факта, че в настоящия етап на развитие на българския език се наблюдава значителна продуктивност на девербативите на *-м/-ем*, но българските езиковеди продължават да преповтарят схващането, че това са „остатъци от сегашно страдателно причастие“, които „имат обаче единичен характер и не съществуват като ясно оформена категория в съвременния ни език, както е било в старобългарски“, а относно статута им се отбелязва, че „днес се схващат като обикновени прилагателни“ (Андрейчин, Иванов, Попов 1957: 100 – 101).

Основната цел на дисертационния труд е да се провери доколко е основателна тезата за възпроизводимостта на девербативите на *-м/-ем* и дали в съвременния етап от развитието на българския език вече са налице достатъчно основания тези девербативи да бъдат разглеждани като компоненти на партиципиалната система, т.е. да се ползват с равнопоставен статут на причастия. За постигането на основната цел се изисква да се изпълнят следните **задачи**:

1. Да се направи преглед и проучване на граматичните изследвания върху т.нар. сегашно страдателно причастие от възрожденския период до наши дни (в т. ч. български възрожденски граматика, системни граматика на съвременния български език, монографии, посветени на българската партиципиална система, както и статии от научната периодика по темата от български и чуждестранни лингвисти). Да се сравнят, обобщят и открият преобладаващите тенденции в научната дескрипция на т.нар. сегашно страдателно причастие в българската морфологична система.

2. Да се проучи въпросът за етимологичното сегашно страдателно причастие в диахрония, като се проследи развоят на българската причастна система и по-специално – този на девербативите

на *-м/-ем* в старобългарски граматика и исторически граматика на българския език. Да се коментира въпросът за руското влияние при възстановяването на разглеждания тип девербативи през възрожденската епоха.

3. Да се представят формалните особености на т.нар. сегашни страдателни причастия и да се проследи механизмът им на образуване. Да се предложи класификация на т.нар. сегашни страдателни причастия спрямо формален критерий в зависимост от формантите, участващи в образуването им.

4. Да се разгледат основните семантични реализации на т.нар. сегашно страдателно причастие – *пасивност* и *модалност*. Да се предложи класификация на т.нар. сегашни страдателни причастия по семантичен критерий, т.е. с оглед на изразяваната от тях семантика.

5. Да се онагледят критериите за „разпознаване“ (определяне на статута) на девербативите на *-м/-ем* – като причастия или като прилагателни имена.

6. Да се направи сравнение на девербативите на *-м/-ем* с останалите причастия, както и с отглаголните прилагателни имена на *-телен, -лив, -ив* и т.н.

7. Да се коментират най-често срещаните семантични замени на т.нар. сегашно страдателно причастие – с минало страдателно причастие и със сегашно деятелно причастие + възвратна частица „се“.

8. Да се осъществи ексцерпция на илюстративни примери с девербативи на *-м/-ем* от художествени, медийни и специализирани текстове, както и от преводна литература, за да се направи съпоставка със съответствията им в други езици.

9. Да се онагледят функционално-семантичните паралели между девербативите на *-м/-ем* и английските прилагателни имена на *-able/-ible*, най-често представяни като техни преводни еквиваленти.

10. Да се състави речник на сегашните страдателни причастия не само с помощта на лексикографски материал от речници на съвременния българския език, но и с примери, ексцерпирани от Българския национален корпус, художествената литература и от интернет пространството (статии, форуми, реклами).

11. Да се проследи употребата на т.нар. сегашни страдателни причастия във функционалните стилове на съвременния български език.

12. Да се проведе анкетно проучване относно рецепцията на девербативите на *-м/-ем* от носители на съвременния български език. Да се направи анализ на езиковите нагласи относно девербативите на *-м/-ем* – дали се схващат като прилагателни имена, или като причастия от съвременните носители на българския език.

За изпълнението на формулираните цели и задачи е необходимо да се приложат следните методи: 1) метод на теоретичното обобщение; 2) метод на описанието и обяснението; 3) сравнително-исторически метод; 4) съпоставителен метод; 5) метод на ексцерпцията и 6) статистически метод.

В структурно отношение дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение, библиография, списък на ексцерпирани източници, списък на използвани съкращения и приложение. Първа глава е историческата основа на изследването – „Българската партиципиална система през призмата на диахронията. Исторически развой на сегашното страдателно причастие в българския език“; втора глава представлява теоретичен преглед на досегашните проучвания по темата – „Състояние на проучванията върху статута на етимологичното сегашно страдателно причастие в българските граматика от Възраждането до наши дни (1835 – 2020)“; трета глава представя формалните, семантичните и функционалните особености на девербативите на *-м/-ем* на съвременния етап от развой на българския език, а четвърта глава е посветена на прагматичния аспект, като в нея е включен анализ на анкетно проучване, чиято цел е да се проверят нагласите на езиковите носители към т.нар. сегашното страдателно причастие. В приложението е включен *Речник на сегашните страдателни причастия*, ексцерпирани и подкрепени с примери спрямо данни за глаголите от *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* (София: Изд. на БАН, 2016).

Първа глава е посветена на старобългарската партиципиална система и мястото на етимологичното сегашното страдателно причастие в нея. След кратък обзор на стб. причастна система и представяне на останалите старобългарски причастия фокусът се съсредоточава върху образуването, употребата и значението на стб. сегашно страдателно причастие, което се отличава със самобитен развой. В праславянски и старобългарски то е жива и фреквентна категория, но постепенно бива

изместено от миналото страдателно причастие при изразяването на аналитичните форми на страдателния залог, затова и губи предикативните си функции. На църковнославянска почва, наред с първоначалната си пасивна семантика, придобива и допълнителна функция – изразяване на значението *възможност – невъзможност*, като служи предимно за превод на философско-религиозни и правни понятия (явява се дословен превод на гръцките отглаголни прилагателни на *-τός*, които са близки по семантика до латинските прилагателни на *-bilis*). Понеже употребата му постепенно затихва в говоримия български език, остатъци от него почти не се срещат в среднобългарските паметници и в диалектите. Отглаголни образувания с характерния завършек *-м* са възстановени обратно в новобългарския език през възрожденската епоха посредством влиянието на руския език, който е възприел от църковнославянския сегашни страдателни причастия, притежаващи вече не само пасивна, но и модална семантика. При установяването на окончателния състав на съвременната българска причастна система девербативите на *-м/-ем* обаче остават извън рамките ѝ, а като основна причина се посочва предимно ограничената им и книжна употреба. В съвременния етап от развитието на езика девербативите на *-м/-ем* вече се отличават със засилена продуктивност и са разпространени във всички функционални стилове на съвременния български език, но все още в граматическите трудове мястото им е неустановено и нямат равноправен статут в българската причастна система.

Във **Втора глава** е представен теоретичен преглед на проучванията върху статута на етимологичното сегашно страдателно причастие от първите възрожденски граматика до граматичните изследвания от настоящия етап от развитието на българския език. При първите български граматика от възрожденския период (1835 – 1879) са обособени три раздела: 1) Граматика, при които девербативите на *-м/-ем* са представени като сегашни страдателни причастия: Хр. Павлович – „Граматика славено-болгарска“ (1836), Й. Груев – „Основа за българска граматика“ (1858), Г. Миркович – „Кратка и методическа българска граматика“ (1860) и С. Радулов – „Начална граматика за изучение на българский языкъ“ (1870); 2) Граматика, при които етимологичните сегашни страдателни причастия са разгледани като

прилагателни имена: Д. Войников – „Кратка българска граматика с упражнения“ (1864) и Ив. Момчилов – „Грамматика на новобългарския език“ (1868); 3) Граматики, в които девербативите на -м не фигурират нито като причастия, нито като прилагателни имена: Неофит Рилски – „Българска граматика“ (1835), Неофит Бозвели, Ем. Васкидович – „Славянобългарское детоводство за малките деца“ (1835), Ив. Богоров – „Първичка българска граматика“ (1844), Ив. Момчилов – „Писменица на славянския език“ (1847), Т. Хрулев – „Българска граматика“ (1859), С. Радулов – „Учебник за българския език“ (1863), Т. Шишков – „Начална българска граматика“ (1872). Що се отнася до българските граматки, излезли от печат в периода от Освобождението (1878) до правописната реформа (1945), те могат да бъдат отнесени към два периода: **донаучен период** (т. нар. „школски граматки“) – от Освобождението до отпечатването на първата системна граматика (1878 – 1936), и **научен период** (т. нар. „жътварски период“), белязан от излизането на първата системна граматика (1936) и продължил до въвеждането на правописната реформа на българския език (1945). Т.нар. школски граматки, в които фигурират девербативите на -м/-ем са: Т. Икономов – „Българска граматика“ (1881), Ст. Панаретов – „Българска граматика“ (1881), Ал. Теодоров-Балан – „Българска граматика за долните класове на средни училища“ (1898), М. Иванов – „Българска граматика (звукословие, видословие и правописание) за II клас“ (1902), Ив. Топков, Д. Шопов – „Учебник по българска граматика за II клас“ (1906), а в следните граматични съчинения изобщо не са разгледани: Д. Мишев – „Ръководство по български език в три курса за долните три класа на гимназиите и горний курс на основните училища. Курс II“ (1895), К. Карагюлев – „Кратка българска граматика“ (1906), Ат. Илиев – „Българска граматика за I клас на мъжките и девически прогимназии“ (1910). Относно дескрипцията на девербативите със суфикс -м/-ем в рамките на научния период са обособени следните два раздела: 1) Системни граматки, които причисляват сегашното страдателно причастие към партиципалната система: П. Калканджиев – „Кратка българска граматика (звукословие, видословие, словосъчинение, правопис с произношение и сведения за историята на езика и писмото)“ (1936) и Д. Попов – „Българска граматика“ (1942); 2) Системни граматки, които само по традиция и с уговорки отбелязват

сегашното страдателно причастие в раздела за причастията: Н. Костов – „Българска граматика“ (1939), Ст. Младенов, Ст. Попвасилев – „Грамматика на българския език“ (1939), Ал. Теодоров-Балан – „Нова българска граматика“ (1940), Л. Андрейчин – „Основна българска граматика“ (1944). Може да се обобщи, че едва през т. нар. „жътварски период“ се наблюдава концептуално единство по отношение на дескрипцията на сегашните страдателни причастия: четирима от общо шестимата автори на граматиките застъпват тезата за отнасянето на девербативите на *-м/-ем* към класа на прилагателните имена. През този период за първи път са отбелязани и някои от най-характерните семантични черти на сегашните страдателни причастия: за първи път е регистрирана способността им да изразяват възможност (Н. Костов, Л. Андрейчин), коментирано е значителното преобладаване на отрицателните форми (Н. Костов, Л. Андрейчин, Ал. Т.-Балан) и е предложена семантичната им замяна с друг вид причастия (Д. Попов, Л. Андрейчин). Няма как да бъде пренебрегнат авторитетът на Л. Андрейчин, чиято „Основна българска граматика“ от 1944 г. оказва сериозно влияние върху авторите на следващите системни граматиките и в частност – при интерпретацията на разглеждания тип девербативи.

В третата част от втора глава (2.3.) е направен преглед на проучванията върху т.нар. сегашното страдателно причастие в съвременния етап от развитието на езика (1945 – 2020). Обособени са три раздела: 1) Граматиките на съвременния български език, 2) Съвременни монографии, посветени на българската причастна система и 3) Статии от съвременната научна периодика (1945 – 2020). В първия раздел са разгледани десет системни граматиките на съвременния български книжовен език от настоящия етап на развой на езика (Л. Андрейчин (1957, 1962), Ст. Стоянов (1980), Ю. С. Маслов (1982), БАН (1983), П. Пашов (1989), Ст. Георгиев (1999), Ив. Куцаров (1998, 2007) и Р. Ницолова (2008), като наблюденията са изведени и в табличен вид. Може да се обобщи, че съвременните граматични трудове на българския език се характеризират с еднотипна и стандартна дескрипция по отношение на девербативите на *-м/-ем* – те по традиция биват споменати в рамките на партиципиалната система, но без да им бъде отреден статут на причастие; най-често са представяни като „остатъци от сегашно страдателно причастие“ и се разглеждат като прилагателни

имена в съвременния български език. Това е почти без изменения становището на Л. Андрейчин (1944, 1957, 1962), като следващите автори на системни граматики го преповтарят, без да актуализират или поставят под въпрос традиционния състав на партиципиалната система и в частност – без да проучат в подробности природата и същността на т.нар. сегашно страдателно причастие. Тази унификация на възгледите не е установена след оживени дискусии или дългогодишни проучвания по темата, а почива върху предишен етап, без да се вземат предвид актуалните тенденции в развитието на българския език. За това свидетелства и фактът, че подобно единодушие се наблюдава само в системните граматики, но не и в авторските монографии или в редица публикации от научната периодика по темата, които отчитат засилената фреквентност и продуктивност на девербативите на *-м/-ем* в съвременното. Във втория раздел на тази част са разгледани монографиите от съвременния етап, посветени на българската причастна система (И. Гугуланова, 2005 и К. Куцаров, 2012), където се открива следното противопоставяне – двамата автори застъпват противоположни становища относно статута на девербативите на *-м/-ем*: Ив. Гугуланова ги разглежда в духа на традицията извън пределите на партиципиалната система (за нея това са отглаголни прилагателни имена, близки по значение до типовете на *-телен*, *-(л)ив*, *-чив* и под.), докато К. Куцаров споделя своя оригинална концепция за причастията като самостоен клас лексеми, представяйки различна от традиционната система на причастията в българския език, където един от пълноправните членове е тъкмо сегашното страдателно причастие. Изразяваме несъгласие с тезата на изследователя, че това причастие може да образува аналитични форми на глагола, тъй като според нас на този етап няма достатъчно налични данни суфиксът *-м/-ем* да се е граматикализирал в изразяването на грамемата пасивност.

Едва в разгледаните статии от научната периодика могат да се открият различни тенденции, които противоречат на еднотипната дескрипция в системните български граматики от съвременния етап от развитието на езика. Преобладаващите становища могат да се обособят в следните три основни групи според статута, приписан на девербативите на *-м/-ем*: **1) Отглаголно прилагателно име** (А. Иванова (1957), М. Чоролеева (1970), З. Гунова (1975), М. Метларова (1978), И.

Гугуланова (1978), Х. Валтер (1981), И. Табакова (1986), Б. Дикова (2001), Хр. Пантелеева (2004), И. Спасова (2010); 2) „Единно“ **страдателно причастие** (Е. Георгиева (1968) и М. Деянова (1992); 3) **Сегашно страдателно причастие** (Хр. Първев (1969, 1970, 1976), К. Куцаров (2001, 2011, 2012), К. Чакърва (2012), С. Петрова (2001), С. Парашкевова (2003), Ц. Бояджиева (2006), П. Баракова и Б. Радева (2008), В. Накова (2008, 2009), А. Александров (2009), М. Анастасова (2017)). Прави впечатление, че статиите, които възприемат традиционната дескрипция на девербативите на *-м/-ем* от системните граматика на българския език, са публикувани сравнително на по-ранен етап и са по-близо до правописната реформа от 1945 г. И обратно, след Хр. Първев, който първи в съвременната българистична наука изказва становището, че „има достатъчно основания да се допусне, че в днешната българска книжовна партиципиална система може да се установи нова категория – сегашно страдателно причастие“ (Първев 1970: 130), тезата за възстановяването на сегашното страдателно причастие и засилената му продуктивност в съвременния български език е подкрепяна най-вече от съвременни автори (XXI в.). Начинът на озаглавяване на част от статиите също трябва да се вземе под внимание (в заглавията фигурират лексеми като „реабилитиране“, „ренесанс“, „възраждане“ на сегашното страдателно причастие). По всичко личи, че в настоящия етап от развитието на съвременния български език вече са налице достатъчно данни в подкрепа на причисляването на девербативите на *-м/-ем* към съвременната българска причастна система – т.е. релизирал се е потенциалът, който Хр. Първев е предвидил половин век по-рано.

В края на втора глава, след направения теоретичен преглед на становищата върху статута на отглаголните формации, завършващи на суфикс *-м*, се солидаризираме с авторите, които приемат, че партиципиалната система на съвременния български език е симетрична и се състои от следните четири равноправни причастия: минало деятелно и минало страдателно причастие; сегашно деятелно и сегашно страдателно причастие (Петрова 2001, Бояджиева 2006, Куцаров 2012, Чакърва 2012). Изразяваме съгласие и със становището, че съществува само едно минало деятелно причастие (т.нар. минало *свършено* деятелно причастие), а т.нар. минало *несвършено* деятелно причастие е

„квазипричастие“ (Чакърова 2012), тъй като в същността си представлява глаголна форма – участва единствено при образуването на преизказни и умозаклучителни форми и при него липсва атрибутивна употреба (Първев 1976, Куцаров 2012). Също така сме на мнение, че в рамките на партиципиалната система нямат място както деепричастието (което по функция е „отглаголно наречие“ (Петрова 2001), така и отглаголните съществителни (които за К. Куцаров не се различават от нормални съществителни имена (Куцаров 2012). На мнение сме, че е неоснователно изключването на девербативите на *-м/-ем* от партиципиалната система на съвременния български език, особено след като част от изтъкваните преди години причини („слаба продуктивност“, „книжен характер“, „заемане от руски език“, „липса в говорите“, „предимно атрибутивна употреба“) вече не са валидни към съвременния етап от развитието на езика – като се има предвид високата възпроизводимост на девербативите на *-м/-ем* и употребата им и в различни стилови регистри и в разговорната реч, особено след затихване на руското влияние. Освен това, според изложените доводи е нужно изключване и на още едно причастие – сегашното деятелно, което се характеризира с идентичен развой и начин на заемане като сегашното страдателно причастие (с посредничеството на руския език през възрожденската епоха) и също притежава предимно атрибутивна употреба. Ако критериите за хибридна форма бъдат приложени обективно към всички причастия, в рамките на партиципиалната система би следвало да останат единствено двете минали – миналото (свършено) деятелно и миналото страдателно причастие. Според нас обаче българската причастна система е симетрична и в нея се включват споменатите вече две минали причастия и двете сегашни причастия, а причините, поради които единствено миналите могат да участват в аналитични глаголни форми, са тясно свързани с историята на езика – двете минали са генетически стари причастия, съхранили функциите си още от старобългарското състояние на езика, докато двете сегашни са възстановени сравнително наскоро в съвременния български език.

Застъпваме становището, че девербативите на *-м/-ем* са причастия, тъй като освен че са генетично свързани с глаголната парадигма (имат отпричастен произход и са били пълноправни членове на праславянската и старобългарската причастна система), ние сме на

мнение, че те и в съвременното притежават не само именни, но и глаголни характеристики (условието една неспрегаема глаголна форма да бъде категоризирана като „причастие“ е именно да бъде хибридна между име и глагол). Смятаме, че сегашните страдателни причастия са съхранили своята глаголност и изразяват не само исторически присъщото си залогово значение *пасивност*, но са се специализирали и като средства за изразяване на модалното значение *възможност*. Запазената глаголност може да бъде проверена по следната въведена от нас формула: при възстановяване на изходния глагол чрез тъждествена възвратно-пасивна конструкция в подчинено определително изречение, срв. *незабравим спомен* = ‘спомен, който не може (Poss) да се (Pass) забрави (V)’; *непоправима грешка* = ‘грешка, която не може (Poss) да се (Pass) поправи (V)’, където с означението *Poss* е маркирана потенциалната / хипотетичната семантика, с *Pass* – пасивното значение, а с *V* – изходният глагол, от който е образувано даденото сегашно страдателно причастие. Според нас засилената продуктивност на девербативите на *-м/-ем* в съвременното състояние на езика е в резултат от действащия закон за езиковата икономия, чиято цел е максимално съкращаване на фразата чрез минимално използване на изразни средства, без да се губи част от семантиката – в конкретния случай с помощта само на една лексема се спестява цяло подчинено изречение (каквато е и една от функциите на причастията) с възвратно-пасивна конструкция: *Той допусна непоправима грешка* = *Той допусна грешка, която не може (Poss) да се (Pass) поправи (V)*; или още по-утежен вариант с причастно-страдателна конструкция: = *Той допусна грешка, която не може (Poss) да бъде поправена (Pass)*.

В Трета глава са представени формалните, семантичните и функционалните особености на девербативите на *-м/-ем*. За да прецизираме формалните характеристики и да изведем механизъм на образуване на сегашните страдателни причастия, ексцерпиряхме от *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* (БАН, 2016) общо 1774 отглаголни деривата, завършващи на *-м/-ем*, чиято употреба е проверена и подкрепена с примери от интернет пространството (статии, форуми, реклами), Българския национален корпус (БАН) и художествената литература. Това количество лексеми е приблизително 6 пъти по-голямо в сравнение с останалите речници (*Официален*

правописен речник на българския език, БАН, 2012, *Обратен речник на българския език*, БАН, 2011), което е свидетелство за действителната активизация на разглеждания тип девербативи в настоящия етап от развитието на българския език. След като определихме основа, вид и спрежение на изходния глагол на речниковите единици, застъпваме мнението, че механизмът на образуване на сегашните страдателни причастия е тясно обвързан с глаголното спрежение, както може да се проследи още от старобългарското състояние на езика. На мнение сме, че характерният суфикс, участващ в образуването им, е *-м/-ем*, и за нас е погрешно да се говори за суфикс *-им*, тъй като *-и-* е тематикс на сегашната глаголна основа за второ спрежение (в случая е налице суфикс *-м* в чист вид: *забележѝм* – основа: забележи, II спр., св.в.; *завѝсим* – основа: зависи).

Предлагаме следната класификация на сегашните страдателни причастия според формантите, участващи в образуването им:

1) Суфикс *-М*: при глаголи от II спрежение: *простим* (осн. ‘прости’, II спр., св.в.), *уловим* (осн. ‘улови’, II спр., св.в.), *уязвим* (осн. ‘уязви’, II спр., св.в.), *видим* (осн. ‘види’, II спр.). Изразяваме несъгласие с авторите, посочващи суфикс *-им* при глаголите от II спр., тъй като, както вече беше отбелязано, *-и-* е тематичната гласна, маркираща второто спрежение. Само при малко на брой отглаголни образувания от първо спрежение като изключение може да се приеме суфикс *-им*, тъй като най-вероятно са образувани по аналогия с II спр., а поради спорадичния им характер не може да се открие ясна тенденция. Към тази подточка причисляваме и русизми като *достижим*, *допустим*, *преодолим*, *поносим*, *преводим* и под., които привидно са образувани от български глаголи от I спр., но в основата им е залегал руски словообразователен модел (срв. напр. *достижим* не е от осн. ‘достигне’, I спр., св.в., а е възприето от рус. *достижимый* от глагола ‘достигнуть’; *допустим* не е от осн. ‘допусне’, I спр., св.в., а е от рус. *допустимый* от глагола ‘допустить’; *преодолим* не е от осн. ‘преодолее’, I спр., св.в., а от рус. *преодолимый* от глагола ‘преодолеть’).

2) Суфикс *-ЕМ*: при глаголи от III спрежение:

2.1. *-аем/-аем* (‘уважавам’ – *уважаем*, ‘сглобявам’ – *сглобяем*; и русизми като *непромокаем*, *непроницаем* и под.);

2.2. *-уем* ('доказвам' – *доказуем*; 'описвам' – *неописуем*; и продуктивни неологизми като 'рециклирам' – *рециклируем* и 'редактирам' – *редактируем*).

3) Изключения със суфикс *-ОМ* (пр. *(не)ведом, некрадом*).

Тези изключения най-вероятно са църковнославянизми, а не са съхранени от старобългарското състояние на езика. Посочените архаизми са откъслечни и са навлезли в християнската литература от руски или църковнославянски език.

Спрямо посочената класификация са представени три диаграми по данни от ексцерпираните речникови единици от трите разгледани речника на съвременния български език (ОРБЕ (2011), ОПРБЕ (2012) и ОПРБЕ. Глаголи (2016)). По-нататък при формалните особености е коментирана аспектиалната и статусната характеристика на девербативите на *-м/-ем*, като отново са представени статистически данни посредством диаграми. Относно аспектиалната характеристика на сегашните страдателни причастия прави впечатление разпространението на девербативи на *-м/-ем*, образувани от изходни глаголи с разлика във вида на произвеждащата основа, при които обаче липсва съществена разлика в семантиката, напр. *сравним* от 'сравня' (СВ, II спр.) и *сравняем* от 'сравнявам' (итератив, III спр.); *обвиним* от 'обвиня' (СВ, II спр.) и *обвиняем* от 'обвинявам' (итератив, III спр.); *употребим* от 'употребя' (СВ, II спр.) и *употребяем* от 'употребявам' (итератив, III спр.); *отменим* от 'отменя' (СВ, II спр.) и *отменяем* от 'отменявам' (итератив, III спр.). При тези употреби двата отглаголни деривата могат да се взаимозаменят, тъй като на преден план излиза значението *възможност* (респ. *невъзможност*), изразявано от разглеждания тип девербативи, а на заден остава количествената семантика, т.е. значението *повторителност* е „засенчено“ от значението *(не)възможност*. Относно статусната характеристика прави впечатление, че употребата на отрицателните девербативи на *-м/-ем* е далеч по-фреквентна от тази на положителните (вероятно поради причини от народопсихологичен, а не от лингвистичен характер) и затова в граматиките се е наложило твърдението, че се срещат предимно причастия, изразяващите отрицание, но това не означава, че положителните варианти са дефективни или че изобщо липсват. За да е налице отрицателен вариант, по всяка вероятност съществува или е

съществувал положителен, от който да се образува отрицателният с префиксоид *не-*. Нещо повече, всеки отрицателен вариант би могъл да се разподоби на положителен, като отрицанието се измести при глагола, срв. примери като *Поезията не е преводима, а превъплътима* (изт. *retkohinov.com*) (вм. *Поезията е непреводима*) и *Подобно вещно-контейнерно съотношение не е мислимо за езика.* (изт. *mediapool.bg*) (вм. *е немислимо*). Действително съществуват девербативи на *-м/-ем*, при които се среща единствено отрицателният вариант, срв. напр. *нескончаем* (липсва **скончаем*), *неустрашим* (липсва **устрашим*), *неодолим* (липсва **одолим*), *неождаем* (липсва **ожидаем*), *неминуем*. Както обаче е видно от изходната глаголна основа, посочените отглаголни деривати, образувани с отрицателен префиксоид *не-*, са русизми и най-вероятно са заети директно с отрицание от руския в българския език, което обяснява липсата на положителния вариант. В края на раздела, посветен на формообразуването, е коментиран въпросът за руското влияние при образуването на сегашните страдателни причастия, а също е разгледан и словообразователният им потенциал – способността да продуцират абстрактни съществителни имена със суфикс *-ост*.

Във втория раздел на трета глава (*Семантични особености*) са представени основните семантични реализации на сегашното страдателно причастие (*пасивност* и *възможност*) и са онагледени критериите за определяне на статута на девербативите на *-м/-ем* – като причастия или като прилагателни имена. Предложена е класификация на девербативите на *-м/-ем* в зависимост от изразяваната от тях семантика:

1) **Сегашни страдателни причастия с пасивно значение (*Pass*)** – напр. *дължима* сума – ‘сума, която се дължи’; *избираем* предмет – ‘предмет, който се избира’; *говорим* език – ‘език, който се говори’; *изменяема* част на речта – ‘част на речта, която се изменя’; *полагам* отпуск – ‘отпуск, който се полага’;

2) **Сегашни страдателни причастия с пасивно и модално значение (*Pass + Poss*)** – напр. *неразбираем* език – ‘език, който не може да се разбере’; *разпознаваем* почерк – ‘почерк, който може да се разпознае’; *неоспоримо* доказателство – ‘доказателство, което не може да се оспори’; *обяснима* постъпка – ‘постъпка, която може да се

обясни’; **незабравим** момент – ‘момент, който не може да се забрави’; **непредвидимо** бъдеще – ‘бъдеще, което не може да се предвиди’; **непростима** грешка – ‘грешка, която не може да се прости’;

3) Десемантизирани етимологични сегашни страдателни причастия – в съвременния български език те се причисляват към класа на прилагателните имена, тъй като са загубили глаголните си свойства и от тях не може да се възстанови произвеждащата глаголна основа; притежават единствено *атрибутивно значение* и могат да бъдат заместени от прилагателно име в синонимна употреба – напр. *любим човек* = *скъп човек*; *мнима смърт* = *привидна, лъжлива смърт*; *необходими средства* = *нужни, потребни средства*; *неминуема гибел* = *неизбежна гибел*; *невредимо цяло* = *незасегнато цяло*.

Подобна класификация по семантичен критерий е необходима с оглед на това, че невинаги съвременните сегашни страдателни причастия изразяват едновременно и *пасивност*, и *възможност* за извършване на действието, означено от изходния глагол. При част от девербативите на *-м/-ем* е налице единствено значението *пасивност*, т.е. изразява се първичната семантика на сегашното страдателно причастие от старобългарското състояние на езика, срв. *обработваема земя* – ‘*земя, която се (Pass) обработва (V)*’; *обитаем остров* – ‘*остров, който се (Pass) обитава (V)*’; *охраняем паркинг* – ‘*паркинг, който се (Pass) охранява (V)*’. Същевременно при други лексеми, които са исторически свързани с етимологичното сегашно страдателно причастие (в състава им се открива характерният завършек *-м* като белег за някогашна принадлежност), наблюдаваме десемантизация на произвеждащата глаголна основа и неутрализиране на глаголните свойства, от което следва, че не може да се реконструира изходният глагол, участвал при образуването на някогашното причастие. Това са предимно руски заемки като *любим, необходим, неустрашим, неминуем, зрим, мним* и под., които са бивши сегашни страдателни причастия, а в съвременния етап от развитието на езика можем да определим като прилагателни имена, тъй като са загубили семантиката, носена от изходния глагол.

В този раздел са очертани следните критерии, според които различаваме кои девербативи на *-м/-ем* са причастия и кои –

прилагателни имена. Приемаме за **сегашни страдателни причастия** всички девербативи със суфикс **-м/-ем**, които:

1) притежават значението **пасивност (Pass)** и/или **възможност (Poss)** да се извърши действието, означено от изходния глагол (V), срв. **разпознаваемо име** = ‘име, което **може (Poss)** да **се (Pass)** **разпознае (V)**’; **необяснима постъпка** = ‘постъпка, която **не може (Poss)** да **се (Pass)** **обясни (V)**’;

2) са съхранили глаголните си белези и могат да възстановят изходния глагол, от който са образувани, чрез възвратно-пасивна конструкция в подчинено определително изречение по предложената формула: напр. **говорим** език – ‘език, който **се (Pass)** говори (V)’ (при наличие само на значението **пасивност**); **разбираем** език = ‘език, който **може (Poss)** да **се (Pass)** разбере (V)’ (при наличие и на двете значения **пасивност** и **възможност**);

3) допускат отворена позиция за непряко допълнение, могат да възстановят реакцията на изходния глагол, от който са образувани, и могат да възстановят потенциалния вършител на действието чрез въпрос „от кого“, срв. **Светът има огромно превъзходство над субекта – той е такъв, какъвто е, неизменим и непретворим от човека.** (Ат. Далчев – „Събрано“, 2020) (= светът не може да се измени и претвори **от** кого?).

Приемаме за **прилагателни имена** онези отглаголни формации със завършек **-м/-ем**, при които:

1) е налице десемантизация на произвеждащата глаголна основа и неутрализиране на глаголните им свойства (срв. прилагателните **мним, зрим, лаком, любим, необходим, неминуем, неменяем, нескончаем, неустрашим** и пр.);

2) не е възможно да се реконструира изходният глагол, участвал в образуването им, и да се заменят с подчинено изречение с тъждествена възвратно-пасивна конструкция по зададената формула: срв. **необходими средства** ≠ **средства**, които ***не могат да се обходят (?)**; **неминуема гибел** ≠ **гибел**, която ***не може да се мине (?)**; **неменяем човек** ≠ **човек**, който ***не може да се вмени (?)**;

3) е възможно да се възстанови произвеждаща глаголна основа, но девербативите са дефективни по отношение на значенията **пасивност** и/или **възможност** (напр. **значим** = който значи нещо; **невредим** = който няма вреда; **независим** = който не зависи от нищо / никого).

В съвременния български език съществуват адективириани форми и на пълноправните причастия, при които е налице вербална дефективност и които днес се схващат като прилагателни имена, срв. напр. стари сегашни деятелни причастия (*вонещ, горещ, могъщ*), бивши минали страдателни причастия (*възпитан, уморен, влюбен, усмихнат*) и някогашни минали деятелни причастия (*унил, гнил, зрял*). Както личи от примерите, те са изгубили своята глаголност и при тях е невъзможно да се реконструира изходният глагол в подчинено изречение (срв. *горещо кафе = топло кафе* и *горяща печка = ‘печка, която гори (в момента)’*). Аналогични случаи на десемантизирани сегашни страдателни причастия би следвало да се разглеждат също като изключения, затова не е основателно да се приемат като решаващи за изключването от партиципиалната система на всички останали девербативи на *-м/-ем*, които пазят своите глаголни белези и при които може лесно да се възстанови изходният глагол, участвал в образуването им.

В семантичния раздел на трета глава е направено сравнение на сегашните страдателни причастия както с прилагателните имена, така и с останалите причастия. Изразяваме несъгласие с популярната теза, че девербативите на *-м/-ем* спадат към същия клас прилагателни имена като типовете *-телен, -(л)ив, -чив, -ав* (Чоролеева 1970, Гугуланова 1978 и 2005, Валтер 1981), тъй като според нас това не са еднотипни словообразователни модели. В подкрепа на това становище са посочени следните доводи: **1)** прилагателните имена със суфикс *-телен, -(л)ив* и под. не притежават отпричастен произход и никога не са се причислявали към българската глаголна парадигма; **2)** невинаги т.нар. „отглаголни“ прилагателни на *-телен* и под. са образувани от глаголна основа, в немалко случая в основата им е залегнало име (пр. *внимателен, съзнателен, съболезнователен; миризлив, ревнив; луничав, червеникав*) – и оттук следва, че **3)** невинаги е възможно да се възстанови изходна глаголна основа (пр. *именителен, зрителен, мнителен* и под.); и не на последно място: **4)** при прилагателните на *-телен* и *-(л)ив* (ако все пак са образувани от глаголна основа) е налице активен характер, докато при девербативите на *-м/-ем* ясно личи пасивна семантика (със или без изразяване на модалност) – което е категоричен белег за съхранена залоговост (респ. глаголност) на разглежданите лексеми, срв. примерите *забележителна личност =*

‘личност, която е особена/важна/известна’ срещу *забележима промяна* – ‘промяна, която може да се забележи / промяна, която може да бъде забелязана’); *нетърпелив човек* ‘човек, който не може да търпи’ и *нетърпим човек* ‘който не може да се търпи’ / ‘който не може да бъде търпян’.

По-нататък са разгледани и често коментираните семантични замени на сегашното страдателно причастие с други причастия, с които влиза в конкуренция (напр. с комбинацията на сегашно деятелно причастие + възвратна частица *се*, предложена от Д. Попов (1942), както и с минало страдателно причастие, образувано от итеративна глаголна основа, предложена от Л. Андрейчин (1944) и разработена в статиите на Е. Георгиева (1968) и М. Деянова (1992).

Не сме напълно съгласни с твърдението, че съчетанието от сегашно деятелно причастие + възвратна частица *се* има идентична семантична функция като тази на сегашното страдателно причастие. Приехме, че взаимозамяната между двете причастия е осъществима единствено в случаите, когато девербативите на *-м/-ем* изразяват само първичното си значение *пасивност* без отсенки на вторичното си значение *възможност*. Имаме предвид сегашните страдателни причастия от първия раздел на класификацията по семантичен критерий, притежаващи единствено пасивно значение, срв. *говорим* език = *говорещ се* език; *полагам* годишен отпуск = *полагащ се* годишен отпуск; *обучаеми* възрастни = *обучаващи се* възрастни; *обработваема* земя = *обработваща се* земя; *обитаемо* жилище = *обитаващо се* жилище и т.н. Когато тази комбинация замества обаче сегашни страдателни причастия, притежаващи както пасивно, така и модално значение, се получава известно разминаване в семантично отношение, тъй като сегашните деятелни причастия не изразяват потенциален, хипотетичен действителен признак, а такъв, който съществува по принцип, срв. *неразбираем* език (‘език, който не може да се разбере’) ≠ *неразбиращ се* език (‘език, който не се разбира’); *незабравим* свят (‘свят, който не може да се забрави’) ≠ *незабравящ се* свят (‘свят, който не се забравя’).

Относно семантичната замяна на сегашното страдателно причастие с минало страдателно, образувано от итеративна глаголна основа, не изразяваме съгласие с твърдението на Е. Георгиева, че това е

„разширяващ се, настъпателен“ процес, който според нея има потенциала да промени структурата на българската партиципиална система (Георгиева 1968: 624). По темата се солидаризираме напълно с К. Чакърова, която е на мнение, че „коментиранията функционално-семантична замяна според нас не довежда до такива съществени изменения, за които говори Е. Георгиева“ (Чакърова 2012, [http.](#)), и която използва като убедително доказателство факта, че „миналите страдателни причастия, образувани от итеративи, никога не могат да се употребят вместо сегашните при изразяване на специфичното значение ‘възможност/невъзможност’ – срв.: *неуправляем* човек (\neq *неуправляван* човек), *избираема* позиция (\neq *избирана* позиция) и др.“ (Чакърова 2012, [http.](#)) В подкрепа на това твърдение могат да се посочат примери със съвместна употреба на сегашно страдателно причастие и минало страдателно причастие в общ контекст, откъдето ясно личи разликата между двете причастия, срв. „Според науката няма необяснимо – има само необяснено“ (А. Апостолова – „Нас, които ни няма“, 2021). На мнение сме, че наличието на успоредна употреба на сегашно страдателно причастие и на минало страдателно причастие в един и същ контекст е доказателство, че те не са смислово идентични и едното не може да замени другото.

В трета глава са очертани и функционално-семантичните паралели между английските адективи на *-able/-ible* и българските девербативи на *-м/-ем*, за които споменават някои съвременни лингвисти (Дикова 2001, Гугуланова 2005, Накова 2009, Анастасова 2017). След анализ на голям брой ексцерпирани примери от съвременната английска и българска литература в дисертационния труд се достига до извода за наличието на убедителни доказателства в подкрепа на тезата, че английските отглаголни прилагателни имена, завършващи на суфикс *-able/-ible*, и българските девербативи на *-м/-ем* са функционално-семантични еквиваленти. Процесът е двупосочен, тъй като съответствията не се регистрират само при преводи от английски на български, но и при обратен транслационен процес – от български на английски. В процентово съотношение се открива значително превъзходство на английските адективи на *-able/-ible* като преводен еквивалент на девербативите на *-м/-ем* в английски превод на български текстове, както и обратно – девербативите на *-м/-ем* са най-честият

избор от преводачите за предаване на разглежданите английски прилагателни в преводите на български език. Специално внимание е отделено на примери, в които преводачът е взел решение да представи английските прилагателни на **-able/-ible** с тъждествена глаголна конструкция, при която фигурира изходният глагол, служещ за образуване на съответните девербативи на **-м/-ем** (напр. *unforgettable mistake* – *незабравима грешка* – ‘грешка, която не може да се забрави’). Подобни примери подкрепят тезата за съхранената глаголност на значителна част от девербативите на **-м/-ем** и служат като аргумент в полза на възстановяването на статута им като пълноправен член на партиципиалната система.

В последната част на трета глава са представени функционалните особености на девербативите на **-м/-ем**: видове употреби в изречението (атрибутивна, предикативна, адвербиална и субстантивирана употреба), както и употребата им във всички функционални стилове на съвременния български език (научен, официално-делови, публицистичен, художествен, разговорен стил), подкрепени със значителен брой илюстративни примери – доказателство за тезата, че сегашните страдателни причастия не се срещат единствено като специализирани термини или терминологични словосъчетания в юридически, медицински и икономически текстове, а са съвместими със спецификите и на останалите стилови регистри.

Четвърта глава е посветена на прагматичните особености на сегашните страдателни причастия. За проверка на езиковите нагласи по отношение на девербативите на **-м/-ем** проведохме анонимно анкетно проучване, съставено от 16 въпроса, в което се включиха общо 705 носители на българския език – представители от различни части на България, на различна възраст и пол, с различна степен на образование и от различни социални групи. След анализ на резултатите голяма част от предварителните хипотези се потвърдиха: преобладаващата част от езиковите носители предпочитат да използват сегашно страдателно причастие вместо тъждествени варианти, изразяващи една и съща информация, но за чието изразяване са необходими по-голям брой езикови средства. Това потвърждава твърдението, че от гледна точка на езиковата икономия девербативите на **-м/-ем** са ценни и полезни средства, тъй като значително съкращават фразата и спестяват

въвеждането на подчинено изречение, срв. **неоспоримо доказателство** = доказателство, което не *може да се оспори* = доказателство, което не *може да бъде оспорено*. При сходни случаи като най-предпочитан вариант е посочвана опцията със сегашното страдателно причастие, на второ място респондентите отбелязват пасивната конструкция с минало страдателно причастие в състава ѝ, а на трето – възвратно-пасивната конструкция. По отношение на семантичната замяна с други причастия езиковите носители са категорични, че миналото и сегашното страдателно причастие не са взаимозаменяеми, тъй като второто изразява не само значението *пасивност*, но и модалното значение *възможност*. От изразните средства, с които респондентите се аргументират в свободния отговор, проличава, че отчитат залоговостта и модалната семантика на девербативите на *-м/-ем*, като най-често ги заменят с модален глагол + пасивна конструкция (с възвратен пасив или с минало страдателно причастие), срв. *необясним* = ‘който не може да се обясни’ = ‘който не може да бъде обяснен’. По отношение на семантичната замяна на сегашното страдателно причастие със сегашното деятелно + възвратната частица *се* езиковите носители не са толкова категорични, колкото за предишните въпроси. Повече от половината респонденти са на мнение, че подобни употреби са смислово идентични, но останалата част от тях долавя известно разминаване в значенията, макар и не толкова очевидно, а именно – че първата комбинация изразява *пасивност* и *възможност*, докато втората – само *пасивност*. В полето за свободен отговор сегашното страдателно причастие най-често е предадено посредством модален глагол и възвратно-пасивна или причастно-страдателна конструкция (*неразличими* = не могат да се различат / не могат да бъдат различени), докато комбинацията от сегашно деятелно причастие + *се* – само чрез възвратен пасив (*неразличаващи се* = не се различават). При сравнение между девербативите на *-м/-ем* и отглаголните прилагателни имена с форманти *-телен* и *-лив*, образувани от същия изходен глагол, езиковите носители категорично откриват разликите между тях и долавят вербалните характеристики *пасивност* и *модалност* само при сегашните страдателни причастия, от което следва, че това не са еднотипни словообразователни модели както твърдят някои учени. В полето за свободен отговор най-често респондентите заменят отглаголните

прилагателни с други синонимни прилагателни имена, докато причастието често бива предавано с глаголни конструкции, съдържащи модален и пасивен елемент, посредством други причастия или чрез израз „подлежи на“ + съществително, образувано от изходния глагол – белези за съхранена глаголност, срв. *забележима* промяна = ‘промяна, която може да се забележи / която може да бъде забелязана’ (от някого);’ и *забележителна* промяна = ‘внушителна / огромна / удивителна промяна’; *нетърпим човек* – ‘човек, който не може да се търпи’ / ‘който не може да бъде търпян (от някого)’ и *нетърпелив човек* – ‘човек, който няма търпение, който е припрян, нервен’; и *променимо време* – ‘време, което може да се промени / може да бъде променено (от някого) / което подлежи на промяна’ и *променливо време* – ‘непостоянно време’, ‘време, склонно към промени’. Аргумент, който изтъкваме в полза на твърдението, че девербативите на *-м/-ем* и отглаголните прилагателни имена със суфикс *-телен/-лив* не спадат към един и същ словообразователен тип, е фактът, че прилагателните имена притежават синоними от същия лексемен клас, докато причастието – не, затова значенията им най-често се предават чрез синонимни глаголни конструкции или посредством други причастия – белег за съхранена глаголност. За да онагледим разликата между сегашно страдателно причастие, притежаващо и пасивна, и модална семантика, и такова, което вече е загубило глаголните си белези и е преминало към класа на прилагателните имена, избрахме в последователни въпроси да включим лексемите *забележим* и *значим* – при първата ясно личат вербалните характеристики и респондентите ги отчитат в отговорите си, като обясняват значението ѝ посредством модален глагол и пасивна конструкция (възвратна и/или причастна), докато семантиката на втората предимно е предавана посредством глагол и отглаголно съществително име („е от значение“, „има значение“) или с прилагателни имена (като *важен*, *съществен*, *стойностен*), но рядко се възстановява изходният глагол, от който е образувана.

В изследването си защитаваме тезата за съвременната деривационна активност на девербативите на *-м/-ем* и сме на мнение, че те са продуктивни във всички функционални стилове на съвременния български език, включително в художествения и в разговорния стил. Стегнатият и „компресиран“ начин на изразяване, който сегашните

страдателни причастия предоставят, е характерен не само за научното говорене и приложим не само в официално-деловата сфера – под въздействието на закона за икономията в езика те постепенно навлизат в езика на медиите и на рекламата, както и в художествената литература, а оттам – и в разговорната реч, от което следва, че бележката за „книжния“ им характер вече не е актуална. Носителите на българския език осъзнават неологичните употреби на девербативи на *-м/-ем* като необичайни и все още неналожили се в езика, затова писмено понякога ги рамкират в кавички, а говоримо ги произнасят забавено и с отчетливо ударение, което служи за фонетичното им акцентирание в изречението. Това е доказателство, че езиковите носители ги използват в разговорната реч въпреки колебанията при употребата им, все още неустановена от книжовната норма, което е свидетелство за необходимостта от ревизиране на становищата в съвременните граматика с актуализирани предписания относно използването им. Зачестилите примери на новообразувания на девербативи на *-м/-ем* от новозаети чужди глаголи, както и образуването на неологизми по същия модел свидетелства, че те са необходими езикови средства на съвременния етап от развитието на българския език, като езикът непрекъснато предоставя данни в подкрепа на това твърдение. Смятаме, че незаслужено са пренебрегвани от кодификаторите на съвременния български език и причината за невъзстановения им статут в партиципиалната система се корени в поддържането на едно неактуално схващане в продължение на повече от половин век.

Дисертационният труд завършва със **заключение**, в което са формулирани основните резултати от проведения научен анализ, **библиография** (112 заглавия), **списък на ексцерпирани източници**, **списък на използваните съкращения** и **приложение**, в което е включен съставеният речник на сегашните страдателни причастия в съвременния български език след направена ексцерпция от *Официален правописен речник на българския език. Глаголи*, 2016 (общо 1774 лексеми, чиято употреба е подкрепена със значителен брой примери).

ЦИТИРАНА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

Анастасова 2017: Анастасова, М. English *-able/-ible* adjectives and their counterparts in Bulgarian. // *Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия А. Обществени науки, изкуство и култура*, том IV, Пловдив, 2017, 8 – 13.

Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Книгоиздателство „Хемус А.Д.“, 1944.

Андрейчин, Иванов, Попов 1957: Андрейчин, Л., Иванов, М., Попов, К. *Съвременен български език. Учебник за I и II курс на учителските институти. Част II*. София: ДИ „Народна просвета“, 1957.

Бояджиева 2008: Бояджиева, Ц. Още веднъж за реабилитирането на термина *сегашно страдателно причастие* в съвременната българска езикова наука. // *Словото: образи и отражения. Сборник с доклади от Националните конференции за студенти и докторанти, Пловдив, 2006 и 2007 г.* Пловдив: „Контекст“, 2008, 33 – 43.

Валтер 1981: Валтер, Х. Към проблема за мястото на т. нар. сегашно страдателно причастие в системата на съвременния български книжовен език. // *Език и литература*, 1981, кн. 5, 103 – 108.

Георгиева 1968: Георгиева, Е. За някои граматико-семантични промени на миналите страдателни причастия в съвременния български книжовен език. // *Известия на Института за български език*, кн. XVI, София: Издателство на БАН, 1968, 617 – 626.

Гугуланова 1978: Гугуланова, И. Синтактично-семантични признаци на отглаголните прилагателни в българския език. // *Славистични изследвания*, № 4, София, 1978, 95 – 103.

Гугуланова 2005: Гугуланова, И. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005.

Деянова 1992: Деянова, М. Към установяване на единно страдателно причастие в съвременния български книжовен език. // *Български език*, кн. 3, год. XLII, София, 1992, 166 – 172.

Дикова 2001: Дикова, Б. За т.нар. сегашно страдателно причастие с оглед на функционалната стилистика. // *Научни доклади. Обучението по български език в началото на XXI век*. Смолян, 2001.

Куцаров 2012: Куцаров, К. *Българското причастие*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.

Накова 2009: Накова, В. Възраждане на сегашното страдателно причастие в съвременната българска реч. // *Romanoslavica*, Vol. 45, 2009, 59 – 68.

Петрова 2001: Петрова, Ст. Подсистемата на причастията в съвременния български език. // *Традиция и съвременност на българския език. Сборник в чест на проф. д-р Любомир Андрейчин, чл.-кор. на БАН*. София, 2001, 250 – 254.

Попов 1942: Попов, Д. *Българска граматика*. София: Книгоиздателство „Христо Г. Данов“, 1942.

Първев 1970: Първев, Хр. Съвременният книжовен български език и проблемата за сегашно страдателно причастие. // *Известия на Института за български език*, №19, София: Издателство на БАН, 1970, 123 – 130.

Първев 1976: Първев, Хр. Черти от семантичната характеристика на причастията в съвременния книжовен български език. // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Изд. „Наука и изкуство“, 1976, 404 – 414.

Чакърова 2012: Чакърова, К. Към въпроса за аспектуалната характеристика на българските минали причастия. // *40 години Шуменски университет 1971 – 2011. Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие*. Шумен: УИ "Епископ Константин Преславски", 2012, стр. 200 – 210.

Чоролеева 1970: Чоролеева, М. Отглаголни прилагателни имена или адективирани причастия. // *Известия на Института за български език*, кн. 19, София: Издателство на БАН, 1970, 163 – 169.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Мъркова 2021а: Мъркова, Д. Към въпроса за формантите, с които се образува т.нар. сегашно страдателно причастие в съвременния български език. // *Verba iuvenium. Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти*, бр. 3. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2021, 45 – 57.

Мъркова 2021б: Мъркова, Д. Функционално-семантични паралели между английските прилагателни имена на *-able/-ible* и т.нар. сегашни страдателни причастия в съвременния български език (наблюдения върху преводни текстове). // *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – Филология*, том 59, кн. 1, сб. А, 2021. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2022, 378 – 391.

Мъркова 2022а: Мъркова, Д. Основни периоди в проучването на сегашното страдателно причастие в българската граматична литература от Възраждането до средата на XX в. // *Verba iuvenium. Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти*, бр. 4. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2022, 37 – 52.

Мъркова 2022б: Мъркова, Д. Исторически бележки върху развоя на сегашното страдателно причастие в българския език. // *Научни трудове на Съюза на учените в България – Пловдив. Серия Б – Естествени и хуманитарни науки*, том XXIII, Пловдив, 2022, 129 – 134.

Мъркова 2023: Мъркова, Д. Описание на девербативите на *-м/-ем* в българската граматична литература след правописната реформа от 1945 г. до наши дни. // *Verba iuvenium. Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти*, бр. 5. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2023, 58 – 72.

СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд е първото цялостно изследване, посветено изцяло на девербативите на *-м/-ем* (или т.нар. сегашни страдателни причастия) в съвременния български език, като до този момент не е правен цялостен теоретичен преглед на граматичната литература по темата (в т.ч. граматика, монографии, публикации от научната периодика); въпросът не е бил проучен и в диахрония.

2. Предложени са две класификации – по формален и семантичен критерий, както и критерии за разпознаване на девербативите на *-м/-ем* – дали функционират като причастия, или като прилагателни имена. Въведена е формула за проверка на глаголността чрез възстановяване на произвеждащата глаголна основа, която служи като „лакмус“ при определянето на това дали разглежданите формации са съхранили, или не глаголните си белези.

3. Съставен е речник на сегашните страдателни причастия в съвременния български език спрямо данни за глаголите от *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* (БАН, 2016). Създаденият словник е най-богат до този момент – състои се от 1774 лексеми, всяка от които е подкрепена с примери, ексцерпирани от Българския национален корпус, българската художествена литература и интернет пространството.

4. Прецизиран е въпросът за формантите, участващи в образуването на девербативите на *-м/-ем*. След анализ на емпиричния материал се достига до извода, че механизмът на образуване на изследваните езикови единици е обвързан със спрежението на изходния глагол. Предложени са два суфикса: *-м* и *-ем* съответно при глаголи от II и III спр., а за суфикс *-им* може да се говори само по изключение при единични случаи от I спр. Акцентира се и върху влиянието на руския език при образуването на разглеждания тип девербативи.

5. Изследването включва и съществена за целите на дисертационния труд съпоставка с английския език – потвърдена е хипотезата, че българските девербативи на *-м/-ем* и английските прилагателни имена на *-able/-ible* са функционално-семантични еквиваленти, като е направен анализ на голямо количество примери, ексцерпирани от преводната

литература (не само от английски на български, но и от български на английски).

6. Проведено е анкетно проучване сред 705 носители на българския език, чиято цел е да се проверят езиковите нагласи по отношение на сегашните страдателни причастия. Резултатите от 16-те въпроса в значителна степен потвърждават предварителните хипотези, а именно: че от гледна точка на езиковата икономия девербативите на *-м/-ем* са ценни и полезни езикови средства, предпочитани от езиковите носители, тъй като значително съкращават фразата и спестяват въвеждането на подчинено изречение, а предават същата информация в синтезиран вид.

7. Представени са употреби на сегашните страдателни причастия във всички функционални стилове на съвременния български език, които са подкрепени със значителен брой илюстративни примери – с това се доказва, че девербативите на *-м/-ем* не се срещат единствено като специализирани термини в юридически, медицински и икономически текстове, а са приложими към спецификите и на останалите стилови регистри, включително и художествения и разговорния стил.